

РОЗДІЛ III

Пам'яткознавство. Етнографія.

Архівознавство. Історіографія

УДК 94(477. 8) «1945/1972»: 2–283

Сергій Мочкін

Сакральні пам'ятки західних областей УРСР в умовах антирелігійної кампанії 1958–1964 років

У статті на численних прикладах висвітлено непросту долю нерухомих та рухомих об'єктів сакральної (культової) спадщини західних областей радянської України під час здійснення в 1958–1964 роках на території республіки антирелігійної кампанії. Наведено окремі факти порятунку культових пам'яток історії й культури парафіянами, небайдужими до святинь шанувальниками старовини.

Ключові слова: антирелігійна кампанія, сакральні (культові) пам'ятки, церква, костел, монастир, релігійна громада.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історія західних областей України радянської доби містить чимало складних, а то й трагічних сторінок, які важко відбилися як на долі їхніх мешканців, так і на долі створених руками представників багатьох поколінь об'єктів культурної спадщини. Однією з них був період так званої «хрущовської» антирелігійної кампанії (1958–1964 рр.). Остання спричинила брутальне закриття багатьох культових споруд різних конфесій і навіть фізичне знищення частини з них і належного їм майна. Звернення до означеної теми дає змогу на прикладі західних областей УРСР ще раз простежити зміст, форми й методи діяльності радянської тоталітарної держави, спрямовані на поборення на межі 1950–1960-х рр. релігії та церкви. Воно є важливим і з огляду на оцінку матеріальних та духовних утрат, що їх зазнали культурна спадщина, психологія населення регіону внаслідок цієї політики. Актуальність теми зумовлена й тим, що в науковій літературі практично відсутнє змальовання тогочасних зусиль парафіян, окремих працівників культурно-освітніх установ щодо порятунку та збереження вцілілого рухомого культового майна.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У радянській історіографії тема, висвітлена в статті, подавалась однобоко, заідеологізовано. Наголошено на показі негативного впливу релігії та її інституцій, зокрема давніх сакральних нерухомих і рухомих об'єктів як «опіуму для народу». Тільки в період розвалу СРСР, здобуття Україною незалежності, її розбудови відкрилися можливості об'єктивного трактування національної історії, у тому числі вивчення трагізму долі сакральних пам'яток в Україні, її західних областях, на Волині, за повоєнної радянської доби. Частково висвітлено проблему в монографіях В. Пащенко [11; 12], В. Барана [3], В. Рожка [14], історико-краєзнавчому довіднику Я. Антонока [1] та ін. Фрагментарно розкрито тему статті в окремих працях представників зарубіжної історіографії. Деякі її аспекти оприлюднено на наукових конференціях різних рівнів. Однак у цих та інших дослідженнях увагу акцентовано передусім на втратах, що їх зазнали нерухомі сакральні пам'ятки.

Мета статті – на підставі залучення певного кола джерел із фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України [14–17], Державного архіву Волинської області [5–8], наукової літератури висвітлити трагізм долі сакральних пам'яток західних областей Української РСР, спричинений антирелігійною кампанією 1958–1964 рр. У загальному контексті розкриття теми увагу звернено на долю рухомих пам'яток сакральної спадщини регіону, роль у їх порятунку та збереженні парафіян, окремих працівників культурно-освітніх установ.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Зміцнення політичних позицій М. Хрущова в 1957 р. як лідера КППС та СРСР започаткувало новий виток наступу на релігію й церкву, що закінчився разом з усуненням М. Хрущова від влади в жовтні 1964 р. Визначальною обставиною, яка зумовила розгортання чергової антирелігійної кампанії, стала тогочасна панівна ідеологічна парадигма про «повну й остаточну перемогу соціалізму в СРСР» та побудову в недалекому майбутньому комуністичного суспільства. У ньому не мало бути місця для релігійних вірувань, релігійних організацій і віруючих.

Сформульовані XXI та XXII з'їздами КППС рішення про комунізм як «світле майбутнє людства» обумовили зміст і перебіг означеної антирелігійної кампанії, яка стала останньою спробою радянського політичного керівництва радикально розв'язати релігійне питання в країні. Вона характеризувалася значним використанням владою жорстких адміністративно-силових методів для нищення в країні релігійного життя, яке помітно поживалося на середину 1950-х років і мало позитивну динаміку розвитку. Кампанія 1958–1964 рр. була позначена інтенсивним продукуванням партійними та радянськими органами різних гілок і рівнів великої кількості постанов, законів, підзаконних актів, відомчих інструкцій та вказівок, що мали надавати вигляду законності новим формам і методам наступу на релігію й церкву в СРСР [2, с. 295].

Безпосередня атака розпочалася прийняттям секретної постанови ЦК КППС від 4 жовтня 1958 р. про недоліки атеїстичної пропаганди. Цією постановою всі компартійно-державні структури й громадські організації зобов'язувалися розгорнути наступ на «релігійні пережитки» радянських людей. 16 жовтня за безпосередньою вказівкою М. Хрущова Рада міністрів СРСР ухвалила перші антицерковні постанови, які мали за мету підірвати економічну базу Руської (Російської) православної церкви (РПЦ). Зокрема, знову запроваджувалися скасовані в 1945 р. податок із будівель і земельна рента, монастирям заборонялося користуватися найманою працею. Рада у справах РПЦ (РСРПЦ) при Раді міністрів СРСР затвердила план закриття в 1959–1960 рр. майже половини з 57 наявних у країні монастирів. В Українській РСР із 40 діючих тут монастирів планувалося закрити п'ять (а також вісім скитів) [3, с. 207–208].

Новий етап у гоніннях на релігію – і не тільки в питаннях ліквідації монастирів, храмів і молитовних будинків, закриття духовних семінарій, продовження насильницької переорієнтації греко-католиків на православ'я – відкрив 1960 р. Він ознаменував початок тотального наступу на всі офіційно зареєстровані в СРСР конфесії. 13 січня 1960 р. ЦК КППС ухвалив постанову «Про заходи щодо ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культури». Аналогічну постанову 19 березня 1960 р. ухвалив ЦК Компартії України. Ці документи стали тим черговим підґрунтям, на підставі якого почала стрімко зростати кількість закритих культових споруд. Якщо в 1959 р. їх було 260, то в 1960 р. – уже 747, у 1961 р. – 997, у 1962 р. – 1144. На теренах Західного регіону УРСР найбільше сакральних споруд закрито у Львівській, Івано-Франківській (до 1962 р. – Станіславській), Тернопільській областях [12, с. 73]. У 1963 р. кількість закритих культових споруд у республіці зменшилася: вона склала 526 об'єктів, у тому числі у Львівській області – 142, в Івано-Франківській – 110 [12, с. 64].

Той період містить тисячі трагічних фактів зняття з державної реєстрації, тобто фактично закриття сакральних споруд. Ось кілька прикладів із Волинської області.

Різдво-Богородична церква села Топільне Рожищенського району, побудована 1880 р. коштом парафіян, перебудована в 1924 р. У 1959 р. тут припинено богослужіння. Рішенням облвиконкому від 1960 р. церкву зняли з держреєстрації. Приміщення використовували як зерносховище колгоспу ім. Ватутіна. Його розібрано 24 лютого 1983 р. [1, с. 245].

Покровська церква села Рудники Маневицького району, побудована в 1908 р. коштом парафіян. У 1959 р. припинено богослужіння через відсутність священика. Рішенням облвиконкому від 4 жовтня 1962 р. церкву зняли з держреєстрації. Приміщення використовували як склад колгоспу «Маяк». 20 травня 1988 р. споруду повернули православним віруючим [7].

Покровська церква села Бобли Турійського району збудована 1876 р. коштом парафіян і священика М. Сайковича. 1960 р. припинено богослужіння, 1962 р. церкву знято з держреєстрації. Приміщення використовувалося як зерносховище колгоспу ім. Кірова, згодом – спортзал середньої школи. 1989 р. школу повернули парафіянам [5].

Преображенська церква села Вічині Рожищенського району, XVII століття, перебудована коштом парафіян у 1928 р. Виведена з культового використання рішенням облвиконкому 1962 р., церкву зняли з держреєстрації. Приміщення використовувалося як колгоспний склад, планувалося розібрати для будівництва клубу. Повернута віруючим у 1988 р. [8].

Преображенська церква села Нова Вижва Старовижівського району збудована коштом парафіян 1838 р. У 1962 р. приміщення знято з державного обліку й використовувалося як склад. Розібрано 15 листопада 1984 р. із залученням військових [6].

Для закриття культових будівель влада використовувала різні форми та методи. Одним із них стала проведена владою в 1961–1962 рр. перереєстрація виконавчих органів релігійних громад. Унаслідок «кропіткої» роботи значно скоротилася кількість таких об'єднань, відповідно, існувала підстава для припинення функціонування їхніх культових будівель. Так, в Івано-Франківській області з 597 храмів продовжили функціонувати 337. Решта громад об'єдналися з іншими парафіями, а 40 узагалі припинили існування. Аналогічні приклади були характерними для всієї України [12, с. 51].

Не було порятунку від руйнації й знищення навіть тим церквам, костелам, синагогам, іншим культовим спорудам, які перебували під охороною держави як пам'ятки архітектури. У 1961 р. відділи пропаганди й агітації та будівництва ЦК КП України скерували до президії ЦК доповідну записку «Про деякі факти марнотратства і надання допомоги церковникам у відбудові та реставруванні діючих церков як пам'ятників архітектури». Реакція президії ЦК була блискавичною. 9 травня 1961 р. прийняли відповідну постанову, а 14 червня того ж року Рада міністрів УРСР виключила зі списку пам'ятників архітектури масу церковних приміщень, які начебто не мали визначної цінності [12, с.33].

Після прийняття червневої постанови Ради міністрів УРСР із державного реєстру пам'яток архітектури вилучили 364 нерухомі архітектурні пам'ятки. Через півроку з обліку знято 137 сакральних будівель, протягом 1962–1963 рр. – ще 241. На Львівщині постановою Ради міністрів УРСР від 23 березня 1956 р. пам'ятниками архітектури визнали 175 православних (у тому числі колишніх греко-католицьких) церков, 73 костьоли і 14 синагог. Зі згаданих 73 костелів у новому реєстрі 1961 р. залишилося 54 храми [17].

Слухняними виконавцями волі союзного й республіканського керівництва в проведенні антирелігійної кампанії 1958–1964 рр. на території західних областей УРСР виступали компартійно-державні структури. Особливу роль відводили обласним комітетам компартії України, які проводили наради, розробляли заходи щодо обмеження діяльності церкви. У наведеному в науковій літературі звіті Станіславського обкому повідомляється, що в області провели нараду секретарів і завідувачів відділів пропаганди та агітації. На ній наголошувалося, що секретарям партійних комітетів потрібно посилити контроль за роботою райвиконкомів із застосування законодавства про культу з метою припинення всяких намагань його порушувати з боку священників. Ставилися завдання поліпшити атеїстичну пропаганду, досягти скорочення церковної мережі, зниження релігійної активності, прибутків громад. Відповідну нараду провели також і з головами та секретарями райвиконкомів.

У документі зазначено, що міськрайвиконкоми ведуть роботу з перереєстрації й скорочення кількості релігійних громад. Переглядаючи списки церковних двадцятки, представники влади рекомендують замінити деяких осіб або об'єднатися двом-трьом громадам в одну. Така робота активно ведеться в Тисьменицькому, Гвоздецькому, Болехівському, Галицькому, Городенківському, Отинянському та інших районах області. Найближчим часом планується перереєструвати 12 громад і вирішити питання про 12 церковних будівель. Звіт констатував, що для зниження активної діяльності церкви в Станіславській області відбулося значне переміщення священників та заміна реєстраційних довідок. Унаслідок цього у 212 храмах із 627 богослужіння припиняється. Фінансові органи посилити контроль за фінансовою діяльністю громад. Сільські й районні виконавчі комітети переглядали плани користування земельними ділянками та парафіяльними будинками. У результаті цих дій у церкви відібрали 57 приміщень. Говорилося, що під час антирелігійної кампанії знесли 1755 хрестів, 132 каплиці, розібрали три церкви, а 17 зняли з реєстрації [12, с. 32–33].

Не забувала влада й про заходи щодо обмеження діяльності наявних у регіоні монастирів та ліквідації частини з них. Про це, зокрема, ішлося в довідці уповноваженого РСРПЦ по Українській РСР Г. Пінчука на адресу ЦК компартії України. Характеризуючи Миколаївський жіночий монастир (м. Мукачеве Закарпатської області), уповноважений повідомляв, що тут перебуває 142 насельниці. Виконком обласної Ради депутатів трудящих звертався до Ради міністрів УРСР із проханням дати

санкцію на його ліквідацію й використання приміщень для школи-інтернату. Заходів щодо зменшення кількості населених об'єктів об'єктом не представлено. Колектив монастиря тісно зв'язаний із патріархією. У Воскресенському Троїцькому монастирі (м. Корець Рівненської області) – 176 населених. Ігуменя веде себе зухвало. Місцеві органи влади відібрали сад і порушили питання про повернення монастирем будинку колишньої школи фабрично-заводського навчання. Об'єктом та уповноважений Ради вживають заходи щодо послаблення впливу монастиря на населення міста та його ліквідацію в найближчі роки [14].

На початку 1962 р. в Україні функціонувало 13 монастирів. Протягом року закрито чотири обителі, хоча планувалося шість. Серед тих, які продовжували діяти в Західному регіоні УРСР, владу чи не найбільше непокоїла Почаївська Успенська лавра, що в Тернопільській області. Тому компартійно-державні структури останньої особливо старанно виконували постанови щодо порушень законодавства про релігійні культу, значно обмежуючи активну діяльність обителі. Закрито та вилучено з користування Лаври готель на 390 місць. Відібрано близько 7 га фруктового саду, урожай із якого Лавра збувала за спекулятивними цінами. За приховування дійсних прибутків від свічкової майстерні в 1961 р. Лавра доплатила державі понад 118 тис. крб. Крім того, Почаївська лавра «добровільно» здала водокачку, дві автомашини, 83 вулики з бджолами, шість токарних верстатів по дереву, 2,5 тонни воску і 8 тонн парафіну та деякі господарські будівлі. Однак спроби влади остаточно припинити функціонування Лаври зазнали невдачі [12, с. 44].

Брутальна боротьба з «опіумом народу» викликали численні протести, масові скарги віруючих, у тому числі й із західних областей Української РСР. Так, протягом 1962 р. лише уповноваженому РСРПЦ в УРСР надійшло 273 заяви з проханнями про відновлення знятих із реєстрації релігійних громад і священників, 29 – про повернення переобладнаних у клубні приміщення колишніх храмів, вилучених у віруючих, 23 – про реєстрацію духовенства [16].

Нерідко парафіяни вдавалися до самочинного відновлення роботи закритих храмів. Такий випадок трапився в Кельменецькому районі Чернівецької області. У листі секретаря обкому компартії на ім'я першого секретаря ЦК КП України М. Підгорного повідомлялося, що 5 травня 1963 р. в селі Розшани група віруючих, підбурена «злочинними елементами» (це так іменувалися рядові селяни – С. М.), самовільно відкрила недіючу церкву. Спроби відкрити недіючі церкви простежено у квітні-травні 1963 р. і в селах Бурдюч та Вітрянка цього ж району. На думку партійного функціонера, це свідчило про серйозні недоліки в організації атеїстичної роботи в Кельменецькому районі. Зазвичай, бюро Чернівецького обкому партії наклало стягнення на «стрілочників» [15].

Під час здійснення антирелігійної кампанії (і навіть після її завершення) іншою серйозною проблемою для влади виявилися закриті культові споруди, а також наявне в них майно. У червні 1962 р. група працівників Ради міністрів УРСР надіслала доповідну записку тодішньому голові уряду республіки В. Щербицькому. Тут зазначено, що в республіці протягом останніх років закрито й знято з реєстрації понад 3,5 тис. культових споруд. Значну їх кількість переобладнано та пристосовано під клуби, кінотеатри, бібліотеки, музеї тощо. Проте частина без усякого переобладнання використовується під різні склади й сховища, а понад 1,5 тис. перебуває в безгосподарському стані. Щодо західних областей, то найбільше їх у Львівській області – 244, Тернопільській – 150, Станіславській – 111, Волинській – 102, Рівненській – 96 [11, с. 34].

Не маючи змоги відстояти культові споруди, віруючі намагалися хоча б порятувати наявне тут і належне їм майно, насамперед рухоме церковне начиння. Із цього приводу між ними та представниками влади також виникали конфлікти, які нерідко супроводжувалися фізичним протиборством. Типовою виявилась історія, пов'язана з майном Михайлівської церкви села Павлівка (колишнього містечка Порицьк) тодішнього Нововолинського (сьогодні Іваничівського – С. М.) району Волинської області. Храм споруджено в 1808 р. коштом відомого громадського й освітнього діяча, засновника Кременецького ліцею Т. Чацького. 20 травня 1960 р. будівля зазнала значних ушкоджень унаслідок урагану й не була відремонтована. У зв'язку з цим у червні 1960 р. тут припинено богослужіння; незабаром церкву зняли з державної реєстрації. Незважаючи на те, що тут залишалось чимало культового майна, із червня 1961 р. приміщення храму почало використовуватися як зерносклад Павлівського пивзаводу [1, с. 85].

У березні 1962 р. Нововолинський райвиконком спільно з міськкомом компартії України міста Нововолинська запланували провести заходи щодо звільнення знятих із реєстрації церковних

приміщень від культового майна та вирішення питання про їх подальше використання. Але, прийнявши таке рішення, ні райвиконком ні міськком не провели ніякої підготовчої роботи серед віруючих. Більше того, ці владні структури фактично стали на шлях злочинних дій. Як свідчать факти, група районного партійно-державного активу на чолі із секретарем райвиконкому Спиридоновим та лектором міськкому Печинським на двох автомобілях прибули в село Павлівка, щоб вивезти з місцевої Михайлівської церкви культове майно. Це було 28 березня о 2-й годині ночі. Але оскільки група не мала ключів від храму, то довелося зламати замки. При цьому активісти зруйнували іконостас і навіть не замаскували слідів варварської акції. Указана подія викликала сильне обурення жителів сіл Павлівка та Клопочин. Як писав уповноважений РСРПЦ по Волинській області О. Федулов, група від 150 до 200 осіб, зібравшись у храмі, побачила наругу над святинєю. Із плачем парафіяни викрикували антирадянські націоналістичні гасла, погрожували партійно-радянському активу [13, с. 250].

Віруючі організували цілодобове чергування, щоб не допустити подальше використання церкви під зернохосвище пивзаводу. Вони принесли в храм дві ікони, перед якими молилися вдень і вночі, запалювали свічки, а також сховали вхідні двері. На місце події виїхав уповноважений Ради О. Федулов. Він намагався заспокоїти обурену масу людей, переконував у непотрібності церкви, мотивуючи це тим, що на відстані одного кілометра є діюча громада. Проте це не допомагало. Справа вирішилася таким чином. Бюро Волинського обкому компартії України 9 квітня дало політичну оцінку діям чиновників, винісши їм партійні стягнення. 10 квітня в село прибула група керівників з обласного центру. Унаслідок ужитих ними заходів віруючих активістів витіснили з храму, зачинивши його на замок. Населення села змушене було змиритися з неправдою й силою влади [12, с. 38–39]. Залишки майна вдалося врятувати: його розібрали для переховування місцеві жителі. Храм повернено вірянам у 1989 р. [1, с. 86].

Не допустили вивозу церковного майна парафіяни сіл Воютин, Боратин, Ворончин тодішнього Торчинського району, селі Ставки Володимир-Волинського району Волинської області; у селах Ржищів та Брани Горохівського району, селі Гірка Полонка Луцького району тієї ж області парафіяни переховували ключі від церков [1, с. 15].

Проте віруючим західних областей Української РСР не завжди вдавалося зберегти майно знятих із реєстрації й закритих культових споруд. У більшості випадків воно ставало здобиччю компартійно-державних, у тому числі й силових структур які вважали за найкраще якнайшвидше позбутися його через знищення. Такі факти вже знайшли оприлюднення в низці розвідок, насамперед історико-краєзнавчого характеру. Зокрема, відомий на Волині краєзнавець О. Остапюк у публікаціях з історії церков Любомльського району розповів про трагічну долю майна Святогеоргіївського храму та церкви Різдва Пречистої Богородиці в місті Любомлі [9; 10]. Науковець підкреслює: радянська влада вважала, що дві церкви для міста – це забагато, а тому шукала привід для закриття однієї з них. Така нагода трапилась у 1961 р. Хтось доніс у контролюючі органи, що в тайнику під підлогою церкви Різдва Пречистої Богородиці зберігається багато антирадянської літератури. Там її дійсно знайшли й через це церкву в 1961 р. закрили. Декілька ікон і частину начиння з неї передали в Георгіївську церкву – унікальну пам'ятку сакральної архітектури кінця XIII ст. І тоді влада скоїла акт вандалізму. Весь архів і бібліотека церкви Різдва Пресвятої Богородиці, до яких були додані частина архіву Георгіївської церкви і костелу, які зберігалися в останній (уключаючи королівські та гетьманські грамоти), за допомогою пожежників на двох вантажних автомобілях вивезли за місто й спалили [10, с.119–120; 9, с.21]. Так нищилися під час антирелігійної кампанії 1958–1964 рр. унікальні речі, які уособлювали українську історію та культуру.

Непоправні втрати рухомих пам'яток сакральної спадщини в західних областях УРСР були б масштабнішими, якби не самовідданість, патріотизм, жертвовність окремих працівників культурно-освітніх закладів. Одним із них був Борис Григорович Возницький (1926–2012) – довголітній директор Львівської національної галереї мистецтв, Герой України. Він згадував, що відразу після свого приходу на роботу в 1960 р. до Львівського музею українського мистецтва розпочато проведення експедицій, які відшукували й рятували культові пам'ятки. «З Рогатинщини було приведено нижню частину ідола (ноги), із Волині – Загорівський іконостас та інші твори Кондзелевича. Із Дубно з костелу, у якому зробили спортивний зал, скульптуру, що колись була в Бернардинах, раму 17 ст. (метал) з іконою Ченстоховської Богоматері (пізніше була передана у галерею)... Перше, що

було привезене з експедиції у 1962 році (з села Горовиця) – це роботи Пінзеля: “Авраам, що приносить в жертву Ісаака” та “Самсон, що роздирає пащу лева”» [4, с. 8]. Підсумовуючи зроблене, Б. Возницький зазначив: «Чим для мене були експедиції? Перше – порятунок національної спадщини... В експедиційній роботі був сенс мого життя. Крім порятунку спадщини, що було основним, було щось, що давало великі результати» [4, с. 12].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Упродовж 1958–1964 рр. радянська тоталітарна держава здійснила стосовно релігії та церкви радикальну й брутальну наступальну політику, що поширювалася й на західні області Української РСР. Процес морального та фізичного знуцання над віруючими, який набув масового характеру, приніс непоправні втрати й сакральній культурній спадщині регіону. Усе це зумовило одні з найнеприємніших переживань його населення часу повоєнного перебування під радянською владою, знизило рівень моральності, негативно позначилося на долі підростаючих поколінь. Незважаючи на те, що означена тема знайшла певне розкриття в українській історіографії, вона й надалі зберігає актуальність. Потребують висвітлення такі її аспекти, як роль уповноважених РСРПЦ у трагічній долі культових пам’яток, внесок окремих представників громадськості в порятунок останніх. Такі дослідження сприятимуть не тільки ґрунтовнішому розкриттю теми; вони стануть черговим виявом пошанування тогочасного гронавіруючих, науковців, усіх небайдужих до культурної спадщини осіб, їхніх зусиль щодо збереження сакральних пам’яток.

Джерела та література

1. Антонюк Я. М. Трагедія руйнації храмів. Волинська область. XX століття : іст.-краєзнав. довід. / Ярослав Миколайович Антонюк. – Луцьк : Надстир’я, 2014. – 280 с.
2. Байдич В. Антирелігійна кампанія радянської влади у 1958–1964 рр. і римо-католицька церква в Україні / В. Байдич // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Вип. 2 (52). – К., 2011 – С. 295–309.
3. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / Володимир Кіндратович Баран. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. – 670 с.
4. Возницький Б. Музей – моє життя / Б. Возницький // Борис Возницький, яким ми його пам’ятаємо / упорядник Наталя Філевич. – Львів : «Центр Європи», 2013. – С.5–12.
5. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 35, оп. 5, спр. 250, арк.46.
6. Держархів Волинської обл., ф. 35, оп. 5, спр. 250, арк.184.
7. Держархів Волинської обл., ф. 35, оп. 5, спр. 385, арк. 324.
8. Держархів Волинської обл., ф. 35, оп. 5, спр. 385, арк. 1004.
9. Остапюк О. Древня святиня Волинської землі: церква святого Георгія у Любомлі / Олександр Остапюк. – Нововолинськ : «Мінотавр», 2007. – 24 с.
10. Остапюк О. З історії церкви Різдва Пречистої Богородиці в місті Любомль / Олександр Остапюк // Пам’ятки сакрального мистецтва Волині : наук. зб. Вип. 8 : матеріали XIII міжнар. наук. конф., м. Луцьк, 13–14 груд. 2001 р. – Луцьк: Надстир’я, 2001. – С. 115–121.
11. Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років XX століття до наших днів / Володимир Пашенко. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2002. – 615 с.
12. Пашенко В. Православ’я в новітній історії України. Частина друга / Володимир Пашенко. – Полтава: «Полтава», 2001. – 736 с.
13. Рожко В.Є. Відродження Української Православної церкви на Волині 1917–2006 рр. : іст.-краєзнавч. нарис / Володимир Свтухович Рожко. – Луцьк : Волин. кн., 2007. – 348 с.
14. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп. 24, спр. 5488, арк.157–159.
15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5663, арк.10–11.
16. ЦДАГО України, ф.1, оп. 24, спр. 5663, арк. 48.
17. ЦДАГО України, ф.1, оп. 70, спр.2475, арк. 159, 162, 163, 169.

Мочкин Сергей. Сакральные памятники западных областей УССР в условиях антирелигиозной кампании 1958–1964 годов. На основании архивных документов и опубликованных материалов освещена непростая судьба сакральных (культовых) недвижимых и движимых памятников западных областей советской Украины во время антирелигиозной кампании 1958–1964 гг. Акцентируется внимание на действиях компартийно-советских органов власти, направленных на закрытие культовых сооружений, многие из которых были уникальными памятниками архитектуры, уничтожение находящейся там сакральной утвари. Отмечается, что в результате масштабного наступления на религию и церковь с целью искоренения так называемого «духовного

опиума» и закрепления монопольного положения коммунистического мировоззрения сакральное культурное наследие региона понесло невосполнимые потери. Приведены отдельные факты спасения культовых памятников, сакральной утвари неравнодушными к святыням прихожанами, поклонниками старины.

Ключевые слова: антирелигиозная кампания, сакральные (культовые) памятники, церковь, костел, монастырь, религиозное объединение.

Mochkin Sergiy. The Sacred Monuments of Western Regions of URSR in Circumstances of Antireligious Companies from 1958 to 1964. A difficult fate of sacred (religious) movable and immovable monuments of western regions of Ukraine during the Soviet antireligious campaign 1958–1964 period was covered on the basis of archival documents and published materials. The attention is focused on the actions of the Communist Party and the Soviet government. They were aimed at closing the religious buildings. Many of them are unique architectural monuments, the destruction of sacred utensils situated therein. It was noted that as a result of a large-scale offensive against the religion and the church in order to eliminate the so-called «spiritual opium» and secure a monopoly position communist world sacred cultural heritage of the region has suffered irreparable losses. There are individual facts of salvation of the religious monuments, sacred utensils by indifferent to the shrines of antiquity fans, parishioners.

Key words: anti-religious campaign, sacred (religious) monuments, church, Roman Catholic church, monastery, religious association

Стаття надійшла до редколегії
06.12.2014 р.

УДК 398.3:52(477.82)

Чибирак Світлана

Оптичні атмосферні явища у світогляді мешканців Західного Полісся

У статті охарактеризовано знання та вірування поліщуків про оптичні атмосферні явища. Проаналізовано думки мешканців Західного Полісся про їх виникнення, а також до яких наслідків приведе їх поява. Указано на поступову втрату цих знань поліщуками.

Ключові слова: Західне Полісся, світогляд, астрономія, оптичні атмосферні явища, веселка, гало, міраж.

Постановка наукової проблеми та її знання. Астрономічні знання та космогонічні уявлення українців тісно переплетені між собою. Адже не всі явища селянин міг пояснити раціонально, тому він по-своєму трактував те, що бачив довкола себе. Пильно спостерігаючи за небесними світилами, селянин визначав їх положення на небі, їх рух і по них досить точно встановлював час доби, сторони світу, річні цикли сільськогосподарських робіт. Велике значення у світоглядних уявленнях та віруваннях українців займали оптичні атмосферні явища, із котрими найчастіше стикалися селяни.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження проблем астрономічних та космогонічних уявлень і народних знань українців розпочались у ХІХ ст. і залишаються актуальними й досі. Зокрема, видатний етнограф П. Чубинський у першому томі «Трудов...» подав інформацію про сонце, місяць, зорі, виокремив відомості щодо оптичних явищ атмосфери – райдуги, стовпів і кіл довкола сонця й місяця та ін. в системі світоглядних вірувань та уявлень мешканців окремих повітів Волинської губернії [37].

У контексті народних знань поліщуків питання астрономії, зокрема й атмосферних оптичних явищ, розглядала відомий український етнограф – З. Болтарович. Однією з перших дослідниць зауважила, що раціональні знання поліщуків губляться в численних повір'ях про небесні світила і їх важко, а то й неможливо виокремити [1, с. 185].

Низку праць стосовно української народної астрономії опублікувала українська дослідниця Н. Федорович. Основний акцент вона робить на літописи, твори давньої української літератури, опубліковані фольклорно-етнографічні збірки дослідників ХІХ ст. (О. Афанасьєва, М. Максимовича, З. Доленги-Ходаковського, В. Гнатюка та ін.), музейні колекції, при цьому менше уваги зосереджує на сучасних астрономічних народних віруваннях українців [38].